

Paolo Scotton

BILDUNG,
EDUCACIÓ I UTOPIA

EL LLOC DE LA UTOPIA
EN LA FILOSOFIA DE LA BILDUNG

EDICIONS ENOANDA

ÍNDEX

Introducció	9
<i>Bild, Bildung i Bestimmung</i>	1
Les condicions antropològiques de possibilitat de la utopia educativa	6
Secularització, institucionalització i crítica de la <i>Bildung</i>	9
Orientació vital i política	24
<i>Bildung</i> i utopia: l'hermenèutica	30
<i>Bildung</i> i utopia: la teoria crítica	38
La construcció de formes de vida alternatives, entre radicalitat i diàleg	41
Vigència de la <i>Bildung</i> i de la seva tensió utòpica	52
Contra la <i>museificació</i> de la utopia	66
Per concloure	69

Introducció

El pensament utòpic té un lloc específic en la història de la humanitat. És un espai d'acció concret que opera constantment sobre la realitat i que la modifica. No tan sols habita en la vida de la ment, sinó també al terreny pràctic i a l'experiència concreta. Un mirador privilegiat per comprendre'l és l'estudi de la relació entre utopia i educació.

Tot i que avui vivim temps antiutòpics i que la crisi del socialisme ha portat a un descrèdit de les opcions transformadores, la utopia continua essent una esperança; l'esperança d'un lloc possible on el mal no dicti la seva llei. Lluny de descriure *el que no pot ser*, dona força i sentit al que *encara no és*. A més, totes les utopies expressen un missatge educatiu; mostren l'ideal futur de la millora humana en què noves formes de relació social i institucions noves ajudaran a crear éssers humans més lliures. Deia Levinas: «Tot el que humanament tingué lloc mai va poder restar al seu lloc.»¹ La utopia és una dimensió pròpia de l'ésser humà en la seva dinàmica i l'educació és l'eina que permet atorgar-li un horitzó de possibilitat.

¹ E. LEVINAS, *De otro modo que ser, o más allá de la esencia*, Salamanca: Sígueme, 2011, p. 268.

BILDUNG, EDUCACIÓ I UTOPIA

Amb independència de qualsevulla consideració sobre els seus continguts, mètodes, recursos o finalitats específiques, és possible afirmar que l'educació ha estat i és una forma cultural institucionalitzada, concebuda per tal d'estructurar l'existència de persones i col·lectivitats.¹ Hi ha qui identifica la pretensió educativa amb l'expressió d'una voluntat de control i de domini exercida per les classes dominants sobre la resta de la població amb la finalitat de conservar i refermar el seu poder. Però també hi ha qui argumenta que la institucionalització del procés educatiu pretén ser la llavor dels canvis vitals i socials des de sota i actuar com a força per la construcció de noves relacions de poder.²

En aquesta visió aparentment dicotòmica, relacionada amb la institucionalització de l'educació, també es produeix una altra oposició pel que fa als resultats del procés educatiu. Se'ls pot considerar "inútils" en

¹ L'expressió "forma cultural" es fa servir aquí en el sentit que li donà G. SIMMEL, *El conflicto de las culturas*, a Simmel, *Sociología. Estudios sobre las formas de socialización*, Madrid: Alianza, 1972, quan el filòsof afirma (p. 37) que les formes culturals: «Ofereixen una lògica i una legalitat pròpies, un sentit peculiar i una força de resistència en la seva separació i independència enfront de la dinàmica espiritual que la va crear; en el moment de la seva creació corresponen potser a la vida, però a mesura que es desenvolupen ulteriorment acostumen a arribar a una estranyesa rígida i àdhuc a una oposició enfront de la vida.»

² B. BERNSTEIN, *Poder, Educación y conciencia. Sociología de la transmisión cultural*, Barcelona: El Roure, 1990.

INTRODUCCIÓ

bona mesura perquè segurament tendiran a fracassar pel que s'anomena el drama de l'heterogeneïtat dels fins. L'educació per ella sola no pot transformar una societat, però sense ella cap canvi social resulta possible. D'una banda, l'educació sempre és projecte i sempre viu condicionada per circumstàncies imprevisibles. Per tant, mai no assegura res; però sense ella l'intent de construir i projectar la identitat humana seria irrealitzable. D'altra banda, a l'inrevés, també es fa difícil confiar en l'existència d'una influència directa, una relació de causalitat gairebé directa, quasi mecànica, entre els objectius plantejats i els resultats que hom pretén aconseguir.¹

En qüestionar el paper de l'educació en la vida de les persones i de les societats, és possible ubicar-se en un lloc més o menys proper als quatre punts cardinals que representen el pessimisme i l'optimisme, la conservació i l'emancipació. De tota manera, sigui quin sigui el lloc que s'ocupi en el mapa, sempre ens toparem amb l'evidència que, per la seva mateixa pretensió de donar una estructura i un ordre a la realitat, no hi ha educació sense orientació o, per dir-ho d'una altra manera, no hi ha educació

¹ A tal efecte, convé destacar la ingenuïtat d'alguns plantejaments que actualment tenen força èxit en el discurs pedagògic que sembla que no s'adonin de les apories de la definició dels objectius d'aprenentatge en relació a la seva realització efectiva, com argumenten M. G. ERIKSON i M. ERIKSON, "Learning outcomes and critical thinking — good intentions in conflict", *Studies in Higher Education*, 44 (12), 2019, pp. 2293-2303.

BILDUNG, EDUCACIÓ I UTOPIA

sense visió de futur. A través de l'educació s'apunta a un marc de relacions social, de coneixements, de valors, etc. i aquest marc no és altra cosa que la imatge idealitzada de la realitat que hom pretén construir.

Bild, Bildung i Bestimmung

La reflexió sobre el fenomen educatiu que ha caracteritzat la història de la filosofia europea al llarg de l'edat moderna i contemporània, ha tingut sempre ben clara la constant tensió de futur que caracteritza l'educació, val a dir, el fet que educar constitueix un procés que apunta sempre a una meta encara per assolir. En aquest sentit és emblemàtic que l'ideal formatiu per antonomàsia, que en la filosofia alemanya es representa mitjançant el concepte de *Bildung*, conté en ell mateix la referència a una imatge (en alemany *Bild*). Una imatge que en el cas de la tradició mística medieval pretenia ser la representació de la humanitat perfecta que, individualment i col·lectiva, cadascú s'hauria d'esforçar per assolir.¹

Bild originàriament indica la representació del lloc de l'absoluta transcendència i perfecció, la forma de la divinitat, model de la humanitat, segons la narració bíblica del *Gènesi* 1, 27 («Déu creà l'home a imatge seva.»). Es tracta d'una representació que

¹ C. RIUS SANTAMARÍA, "El pensamiento de la *Bildung*: de la mística medieval a Philipp Otto Runge", *Convivium*, 23, pp. 49-72, 2010.

BILDUNG, EDUCACIÓ I UTOPIA

no tan sols opera en el nivell intel·lectual sinó que també ho fa com a principi d'acció, donat que constitueix el model de perfecció al qual aspira la humanitat. Que l'ésser humà es vagi construint d'acord amb l'adequació amb aquest model de perfecció, representa al mateix temps un gaudi i una condemna. Cal que cada persona en particular, i la humanitat en general, avanci en la via del perfeccionament progressant en el camí de l'autorealització. Si no fos així, si cadascú no hi col·labora, el destí —per paradoxal que sembli— no es complirà. El filòsof Heinz Heimsoeth, en el seu comentari al concepte de *Bestimmung* (destí) de Fichte sintetitza de forma prou clara aquesta tensió paradoxal:

«La meva individualitat no està determinada per un sistema del món que existeix en si mateix, en els contextos i condicions del qual em trobaria situat (perquè aleshores seria una cosa, no un jo lliure!), sinó per la tasca originàriament inherent a la meva voluntat que, de fet, també és per així dir-ne, quelcom donat per a mi, però que primer he de realitzar i complir! No soc un ésser acabat, sinó allò en què em converteixo, un esdevenir, un arribar a ser envers la meva tasca, un acte especial d'acció.»¹

L'existència d'aquest haver-de-ser que

¹ H. HEIMSOETH, *Fichte*, München: Verlag Ernst Reinhardt, 1923, p. 136.

BILD, BILDUNG I BESTIMMUNG

caracteritza la vida humana constitueix una tensió que apunta tothora envers un lloc més enllà de la realitat existent tal i com és en un moment històric concret. En la millor tradició de l'humanisme florentí, Giovanni Pico della Mirandola, va difondre la idea que: «L'home es diu i es considera un gran miracle i un animal admirable.» A la seva *Oratio de hominis dignitate* (1486) el presenta com una «obra d'imatge indefinida i col·locat al centre de l'univers.» El Suprem Artifex ha donat als humans, éssers sense essència i en moviment constant, el poder de transformar el món i col·laborar a la seva millora.

«Aleshores, [el suprem artífex] va agafar l'home, obra d'imatge indefinida i, col·locat al centre de l'univers, li va parlar de la següent manera: “No et vam donar ni un lloc fix, ni un aspecte propi, ni cap gràcia peculiar, oh, Adam!, perquè tinguis i posseeixis, pel teu desig i per la teva intenció, aquell lloc, aquell aspecte i aquelles gràcies que tu mateix escullis (...) Tu, no sotmès a cap limitació, definiràs la teva naturalesa pel teu poder de decisió. Et vaig col·locar al mig de l'univers perquè, des d'aquell indret, examinessis més còmodament el que hi ha al món.»¹

¹ G. PICO DELLA MIRANDOLA, *De la dignitat de l'home*, Canoves i Samalús: Ed. Proteus, 2008, pp. 50-51. Traducció i edició a cura d'A. Grau.

BILDUNG, EDUCACIÓ I UTOPIA

Tota la història de la pedagogia moderna i la seva deriva utòpica s'inicia, en certa manera, a partir d'aquesta intuïció que està en la base del Renaixement i de la Il·lustració. L'ésser humà pot ser educador i educat perquè no tan sols està en el món sinó que el transforma creativament. Per la seva intrínseca dignitat, la humanitat pot entendre el món, interpretar-lo i canviar-lo.

La seva existència no és mera presència. És esdevenir, o el que és el mateix, recerca d'una forma de vida millor i més plena de la que hom té. La imatge (*Bild*) que hom pretén assolir és una referència externa a l'individu. Tanmateix s'internalitza en el moment que per tal de convertir-se en una persona formada (*Gebildet*) cal emprendre de manera activa i personalment un procés de canvi que dura tota la vida, la formació (*Bildung*).

El concepte de *Bildung* té una trajectòria de segles, amb molt diverses ramificacions geogràfiques,¹ i ha coexistit endemés amb diferents ètiques, estètiques, polítiques i ontologies. Malgrat la seva complexitat, és útil partir d'una primera definició temptativa per tal de clarificar el marc general a

¹ Per una introducció a la història del concepte, vegi's l'estudi de M. GENNARI, *Storia della Bildung: formazione dell'uomo e storia della cultura in Germania e nella Mitteleuropa*, Brescia: La Scuola, 1995, i més recentment, P. SILJANDER, A. KIVELÄ, A. SUTINEN (coord.), *Theories of Bildung and growth: Connections and controversies between continental educational thinking and American pragmatism*. Rotterdam: Sense Publishers, 2012; i també R. HORLACHER, *Bildung, la formación*, Granada: Octaedro, 2015.

BILD, BILDUNG I BESTIMMUNG

partir del qual es planteja la qüestió de la relació entre *Bildung* i utopia en aquest llibre.

Com recorda Reinhart Koselleck, des del punt de vista conceptual la *Bildung* posseïx tres característiques fonamentals: a) la pretensió de constituir una aprehensió del món individualment vivenciada; b) la dimensió comunitària d'aquesta experiència; c) la relació circular que connecta la cultura comunitària amb la relació personal. Així la *Bildung* «no és un estat, sinó que es refereix a un capteniment afectiu i defineix àmbits de la vida social.»¹

El que permet aquest moviment dinàmic, i en conseqüència aquesta possibilitat de canvi, és la llibertat que gaudeix l'ésser humà. Una llibertat condicionada, limitada per l'entorn i les circumstàncies, marcada pel destí que atrau i alhora repel·leix o impugna i que, per aquesta mateixa raó, els humans plasmen d'acord a la imatge de perfecció que van construïnt i elaborant, tant a nivell personal com en la seva qualitat de membres d'una generació històricament situada. Mercès a aquest moviment, la tensió envers el canvi –que esdevé possible per la llibertat condicionada que caracteritza la vida de cadascú, el *conatus*– es converteix en acció i aquest esforç d'actualització produeix constantment nous estats de coses, una nova realitat. És d'aquesta manera que els humans conceben i van construïnt en

¹ R. KOSELLECK, *Historia de conceptos. Estudios sobre semántica y pragmática del lenguaje político y social*, Madrid: Trotta, 2012, p. 53.